Дьокуускай куорат 7 №-дээх орто оскуолатын 3 «з» кылааһын үөрэнээччитин Ян Власов бырайыага

Сахалартан бастакы…

Салайааччылар: Иванова Светлана Романовна, Власова Ирина Гаврильевна

Үлэ көдьүүһэ: **Тоҕо бу теманы таллым?**

Аан Дойду кистэлэҥнэрин киһи аймах арыйар.

Христофор Колумб, Магеллан саҥа сирдэри, океаннары арыйбыттара

Бастакынан космоска Юрий Гагарин көппүтэ

Космическай хараабылы Циолковскай айбыта

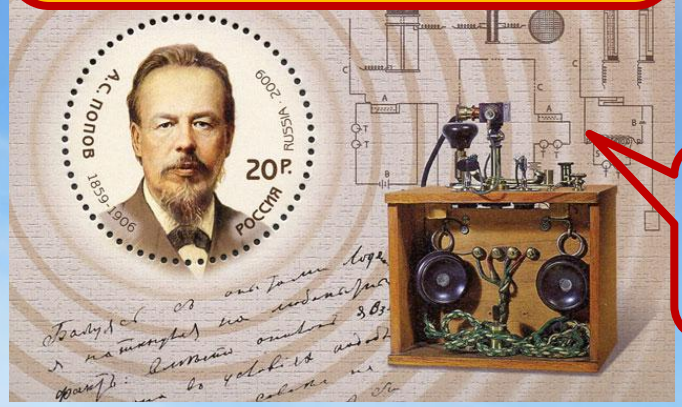

Араадьыйаны Александр Попов айбыта

Онтон сахалартан бастакылар кимнээхтэрий?

Ону билээри Чөркөөх историятын үөрэтэргэ холоннум.

Тоҕо Чөркөөҕү таллым?

Мин ийэм төрөөбүт дойдута уонна онно эһэлээх эбэм олороллор, ол иһин.

Сыалым:

«Чөркөөхтөн төрүттээх сахалартан бастакылар кимнээхтэрий?»,- диэн ыйытыыга хоруй көрдөөһүн.

Соруктар:

- Чөркөөх историятын бэйэм кыахпынан билэ-көрө сатааһын.
- «Сахалартан бастакы…» диэн тыллар суолталарын быһаарыы.
- Сахалартан бастакылары тус олохпор сыһыары тутан дириҥэтэн өйдөөһүн.
- Мин төрүт дойдум, Чөркөөҕүм – Саха саарыннарын биһигэ буоларынан киэн туттуум.

Бастакы…«Бастакы» диэн тыл суолтата «саҕалааһын», «инники буолуу».

«Сахалартан бастакылар» - **ол аата** бастакынан сања суолу солоон, айар-тутар, сайдар дьон; Саха омук сайдыытыгар улахан кылааты киллэрбит дьон.

ИСТОРИЯ УСТУН АЙАҤҤА ТУРУННУБУТ…

Сахалартан бастакы идэтийбит быраас
Прокопий Несторович Сокольников

Москваҕа медицинскай институту бүтэрбит.

Чурапчыга, Тааттаҕа медпууннары тэрийбит. Чурапчыга үлэлээбит.

Суруйааччы Лев Николаевич Толстойдуун доҕордоспут, суруйсубут.

Кининэн Лев Толстой Саха Сиригэр сыылкаҕа кэлбит духоверецтарга көмө харчы, мал-сал ыытар эбит.

1865-1917

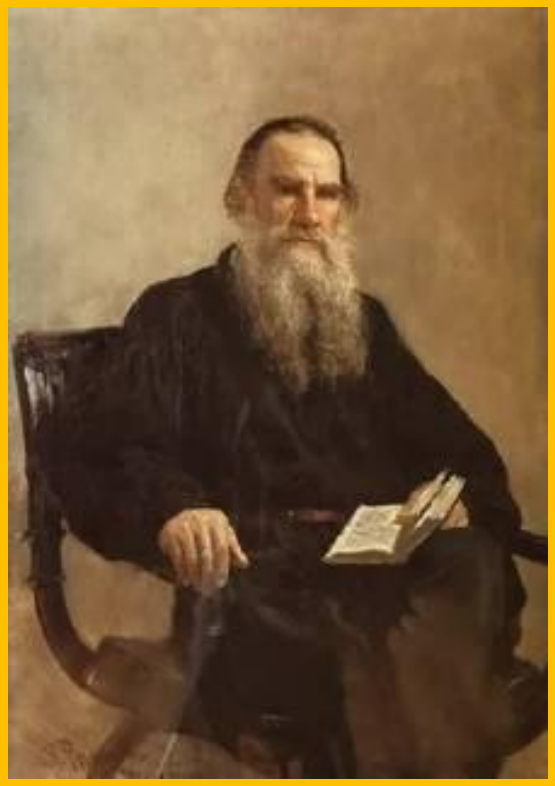

Чөркөөх музейыгар санаторий ампаарыттан мас таҥас сууйар тэрили булан аҕалбыттар. Өссө да экспонат буола илик немецтии суруктаах тэрили эрийэргэ соруннум.

Кэлин билбиппит Лев Толстой Сокольниковынан духоверецтарга ыыппыт буолуон сөп диэтилэр. Оччотугар мин **улуу суруйааччы** туппут тэрилин тутан турдаҕым.

Сахалартан бастакы идэтийбит худуоһунньук

Иван Васильевич Попов

Талааннаах худуоһунньук, эмчит, фотограф, чинчийээччи-этнограф.

Санкт-Петербурга идэтин баһылаабыт. Саха АССР народнай худуоһунньуга.

Тааттаҕа Чөркөөххө, Ытык-Күөлгэ, Уолбаҕа учууталлаабыт.

Кини хартыыналара Чөркөөх музейыгар бааллар.

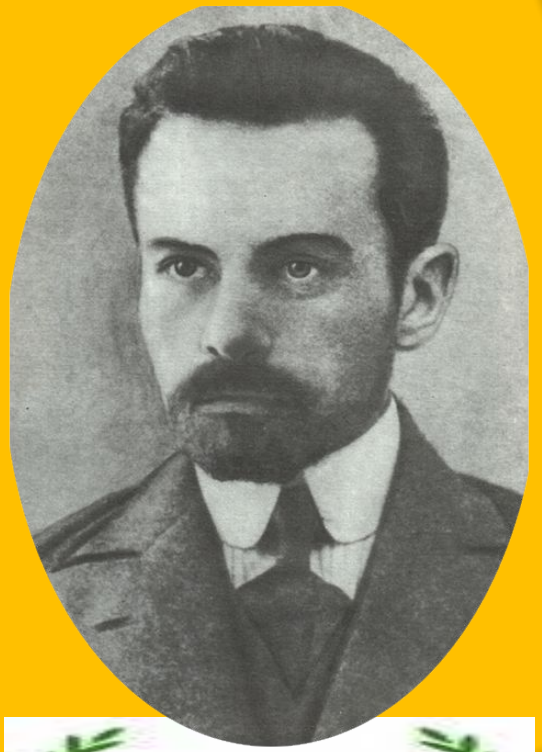

1874-1945

Автопортрет.
Харандаас, кумааҕы,
1944 с.

Ойуун.1926 с.

Арыы охсо турар
эмээхсин.
Иван Попов
хаартыскаҕа
түһэриитэ. 1914 с.

Мин эһэм Гаврил Гаврильевич Иван Попов сиэнинээн худуоһунньук Иван Иванович Поповтуун Чөркөөххө

Лааҕыр оҕолоро Иван Попов уруокка туттар уруһуйун болҕойон көрөбүт.

Мин Улуу худуоһунньук олорбут остуолугар олоробун.

Сахалартан бастакы өрүс пароходствотын капитана

Афанасий Данилович Богатырев

19 сааһыгар Громова атыыһыт пароходугар мотуруоһунан сылдьыбыт. Кэлин Саха сирин пароходствотыгар старшай лоцманынан уонна капитанынан үлэлээбит.

Витим – Дьокуускай – Быков тумус каартатын оҥорбута.

Саха сиригэр киэҥник биллибит общественнай, государственнай деятель.

Кини аатынан Өлүөнэ өрүскэ кумахтар, аарыма улахан теплоход, Дьокуускай куоракка уулусса баар.

Мин эһэлээх эбэм Чөркөөххө Богатырев аатынан уулуссаҕа олороллор.

1882-1952

Сахалартан бастакы лингвист-учуонай
Платон Алексеевич Слепцов - Ойуунускай

Прозаик, поэт, драматург, тылбаасчыт, тыл үөрэхтээҕэ, саха советскай литературатын төрүттээччи. Бөдөҥ общественнай, государственнай деятель.

Чөркөөх оскуолатын бастакы үөрэнээччитэ.

Саха сирин Автономиятын тэрийсибитэ. Тыл уонна культура институтун астарбыта, онно директордаабыта.

1893-1939

Ойуунускай «Дьулуруйар Ньургун Боотур» Олонхону суруйбута.

Дьокуускай куоракка Ойуунускай аатынан Саха театра, литературнай музей, уулусса бааллар.

Саха театрын уонна Чөркөөх оскуолатын иннигэр Ойуунускай памятниктара тураллар.

Ойуунускай аатынан Чөркөөх орто оскуолата

Мин үс сайын Ойуунускай аатынан Чөркөөх оскуолатын лааҕырыгар сынньаммытым. Ол оскуолаҕа эһэм 50 сыл учууталлаабыта, директордаабыта.

Саха сирин пединститутун бастакы директора

Иван Пудович Жегусов

1898-1941

Улуустааҕа биир кылаастаах народнай училищены ситиһиилээхтик бүтэрбит.

Москватааҕы Н.К. Крупская аатынан Коммунистическай иитии Академиятын бүтэрбит.

Үөрэх наркомунан анаммыта. 1934 с. Саҥа аһыллыбыт пединститут директорынан анаммыта.

Саха сиригэр бастакынан аһаҕас халлаан анныгар музейы төрүттээччи Дмитрий Кононович Сивцев - Суорун Омоллоон

1906-2005

Чөркөөх оскуолатыгар үөрэммит, учууталынан, директорынан үлэлээбит.

Чөркөөххө историческай-этнографическай музейы төрүттээбит.

Кэлин Суоттуга, Ытык-Күөлгэ, Хадаайыга музейдары тэрийбит.

Саха народнай суруйааччыта.

Оҕолорго анаан элбэх кэпсээннэри, остуоруйалары, учебниктары, «Букубаары» суруйбут.

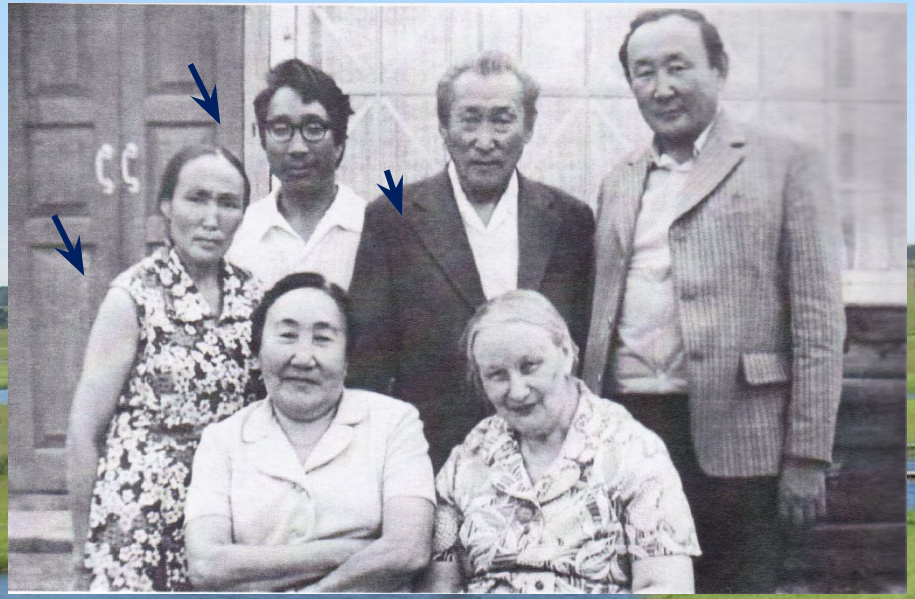

Эһэм Суорун Омоллооннуун элбэхтэ алтыспыта.
Эбэм, эһэм, Суорун Омоллоон,
А.Е. Турнин, Е.И.Коркина, Е.И.Убрятова
биһиги дьиэбитигэр

Лааҕырга сылдьан Чөркөөх музейыгар

А.С. Пушкин аатынан Саха национальнай библиотекатын төрүттээччи

Захар Тимофеевич Тюнгюрядов

Дьокуускайдааҕы П.А. Ойуунускай аатынан государственнай музыкальнай-драматическай театр директора.

Дьокуускайдааҕы А.С. Пушкин аатынан Республиканскай библиотека учуонай секретара, директора. РСФСР, САССР культуратын үтүөлээх үлэһитэ.

1915-1975

Пушкин аатынан Саха национальнай библиотеката

Сахалартан бастакы юридическай наука доктора

Михаил Михаилович Федоров

Дьокуускайга правовой, орто юридическай оскуолаларга, Бүтүн Союзтааҕы юридическай институтка (Иркутскай филиала), Үрдүкү Партийнай оскуолаҕа (Москваҕа), СССР Наукаларын Академиятын Государство уонна Право институтун аспирантуратыгар үөрэммитэ.

Саха АССР Наукаларын үтүөлээх деятелэ, юридическай наука доктора, профессор.

Сахалартан бастакы ЮНЕСКО-ҕа киирбит Ийэ олонхоһут

Петр Егорович Решетников-Көһөнтө Бүөтүр

Чөркөөх оскуолатыгар учууталынан, директорынан, Октябрьскай нэһилиэк сэбиэтин председателинэн үлэлээбит. Өр кэмнэргэ салалтаҕа партийнай үлэһит.

Эдьигээн, Таатта улуустарын бочуоттаах олохтооҕо.

Олонхоһут, алгысчыт. Олонхо айааччы.

ЮНЕСКО стипендиата.

Көһөнгө-Бүөтүр оҕолорго анаан үс Олонхону суруйбута:

- ❖Күөх көҕөччөр аттаах күүстээх-уоттаах Күн Күндүлү бухатыыр.
- ❖Алы чуоҕур аттаах Арааб Мохсоҕоллой бухатыыр.
- ❖Күүстээх-уоттаах Күн Дархан бухатыыр.

Петр Егорович мин эһэм чугас доҕоро. Оскуолаҕа бииргэ үлэлээбиттэрэ. Куруук саахыматтыыр, дуобаттыыр этилэр.

Петр Егорович Решетников,
Иван Пудович аймаҕа учуутал Дмитрий Степанович Жегусов,
эһэм Гаврил Гаврильевич Власов

Олонхо театрын бастакы директора
Виталий Гаврильевич Власов

Музыкант, ырыаһыт, композитор, поэт, элбэх кинигэ автора. Россия суруйааччыларын союһун чилиэнэ.

Тааттаҕа культура управлениетын начальнигынан үлэлээбитэ. Тааттатааҕы духуобунас оскуолатын концепциятын ааптара.

2008 сыллаахха саҥа аһыллыбыт Олонхо театрыгар директорынан анаммыта.

Мин төрөөбүт таайым.

Суорун Омоллоон 95 сааһа. Ытык Күөл. Балаҕан ыйа, 2001 с.

Убайым Виталий Гаврильевич, эһэм Гаврил Гаврильевич, эбэм Ирина Афанасьевна уонна мин Чөркөөххө

Ытык Хайаҕа. Дьокуускай

Ситиһиилэрим

Таатта улууһун Чөркөөҕө бараммат баай историялаах. Элбэх биллэр дьоннордоох. Олортон бастыҥнарын, уон сахалартан бастакыларын кэпсээтим.

Бу үлэм түмүгүнэн:

- Улуу дьоннор ааттарын, дьарыктарын, араас дьылҕалаахтарын биллим.
- Улуу дьоннордуун биир дойдулаах буолуу эппиэтинэстээҕин, киэн туттарга сөптөөҕүн өйдөөтүм.
- Тыллар суолталарын сүрүннээн өйдөөтүм.
- Кэпсиргэ холоннум.

Бу үлэни суруйарбар ийэм, эһэм архыыптарын уонна музей матырыйааллара көмө буоллулар.

- Дьокуускай куорат төрүттэммитэ 380 сылыгар анааммын «Таатта чулуулара – Саха саарыннара» диэн хаартысканан бырайыак оҥорбутум.

Таатта чулуулара – Саха саарыннара

Д.К. Сивцев – Суорун Омоллоон, саха народнай суруйааччыта, музейдары төрүттээччи

А.Е. Кулаковскай - Өксөкүлээх Өлөксөй, поэт, философ, чинчийээччи

П.А. Ойуунускай, поэт-революционер, государственнай деятель

Таатта чулуулара – Саха саарыннара

Захар Тимофеевич Тюнгюрядов (1915-1975)– Пушкин аатынан Саха национальнай библиотекатын төрүттээччи, 1962-1975сс. библиотека директора, РСФСР культуратын үтүөлээх үлэһитэ

Чинчийэр үлэм тарҕаныыта

Бу үлэбинэн «Төрөөбүт дойдум историята» куораттааҕы научнай-практическай конференция «Саха Сирин уһулуччулаах дьоно» секциятыгар II миэстэ буолбутум.

Конференция кэнниттэн элбэх оскуолалар үлэбин сэҥээрэннэр ыҥырбыттара. Ол курдук:

- 20-с оскуолаҕа «Таатта күнүгэр»;
- речевой оскуолаҕа Ойуунускай юбилейыгар аналлаах тэрээһиҥҥэ кыттыбытым.
- Республиканскай лицейга 5 кылаастарга;
- 7-с оскуолаҕа 2 «з» кылааска;
- Таатта улууһун Чөркөөх орто оскуолатын «Чэбдик» лааҕырыгар кэпсээбитим.

Бу кыттыылардбын диплом, махтал сурук, сертификаттар туоһулууллар.

«Сахалартан бастакы…» ыстатыйам «Бастакы үктэл» научнай-методическай сурунаалга бэчээттэммитэ.

Кураттаагы НПК

Баста ыстатый

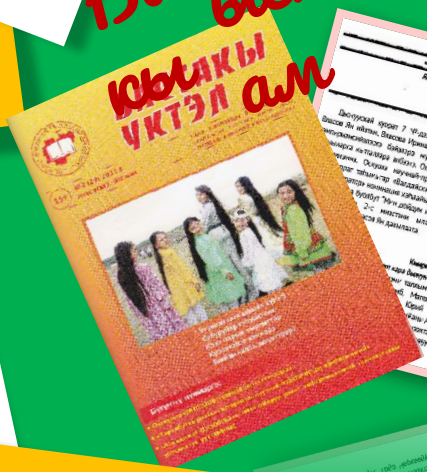

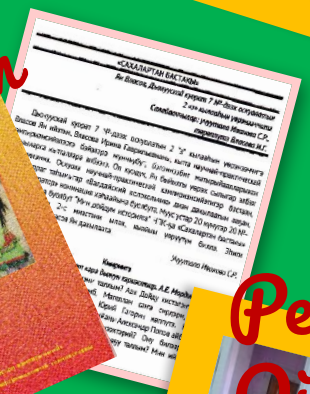

Республиканскай

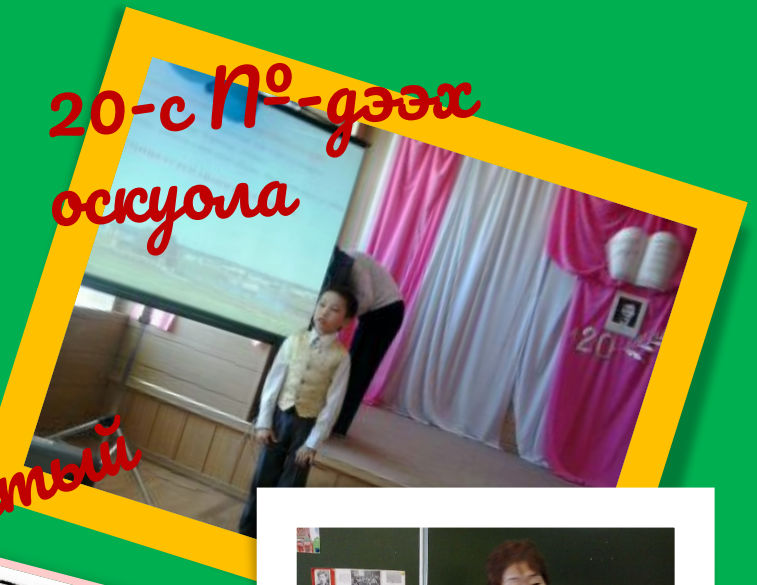

20-с №-дээх оскуола

Регевой оскуолага Ойуунускай нэдиэлэтэ-

Чинчийэр үлэм түмүктэрэ

№	Эксперимеҥҥэ кыттыбыт оскуолалар	Кылаас	Оҕо ахсаана	Ыытыллыбыт күнэ
1.	Республиканскай лицей	5	12	Муус устар 29 күнэ
2.	7-с №-дээх оскуола	2 «з» 3 «з»	28 25	Ыам ыйын 17 күнэ Алтынньы 25 күнэ
3.	Таатта улууһун Чөркөөх орто оскуолатын «Чэбдик» республиканскай лааҕыра	3-5	19	От ыйын 29 күнэ
	Барыта		56 (84)	

Барыта 84 оҕо 21 ыйытыыга хоруйдаата. 2 «з» кылааска 28 оҕо 100% билбэттэрин көрдөрөн, уопсай түмүккэ киирбэтэ. 3 кылааска иккистээн ыытылланна. Түмүккэ барыта 56 оҕо хоруйа аҕылынна.

- Бастакы сүрүн ыйытыыга ордук Саха сиригэр бастакынан аһаҕас халлаан анныгар музейы төрүттээччини билэллэр. 20 оҕо сөптөөх эппиэти биэрдэ.
- Иккис ыйытыыга үгүс оҕо саха саарыннара Чөркөөххө төрөөбүттэрин чопчу билбэттэр. Ол курдук, Тааттаҕа диир - 10, билбэт – 21.
- Үһүс сүрүн ыйытыыга ордук үчүгэйдик П. А. Ойуунускай олоҕун билэллэр эбит. 45 оҕо сөптөөх эппиэти биэрдэ.

Хомойуох иһин үгүс оҕо саха улуу дьоннорун олох билбэттэр.

Түмүктээн эттэххэ, мин бырайыагым саха саарыннарын олохторун, дьарыктарын үөрэтэргэ олус туһалаах.

«Сахалартан бастакы…» ыйытык түмүктэрэ

I.	Ыйытыылар	Сөп				Сыыһа			
	Сахалартан бастакы идэтийбит быраас кимий?	0	0	4	4	12	25	15	52
	Ñàõàëàðòàí áàñòàêû èäýòèéáèò õóäyoһунньук кимий?	0	0	6	6	12	25	13	50
	Ñàõàëàðòàí áàñòàêû өрүс пароходствотын êàïèòàíа кимий?	0	0	2	2	12	25	17	54
	Сахалартан áàñòàêû ëèíãâèñò-ó÷óîíàé кимий?	1	1	8	10	11	24	11	46
	Ñàõà ñèðèн пединститутун áàñòàêû äèðåêòîðà кимий?	0	0	2	2	12	25	19	56
	Саха сиригэр бастакынан аһаҕас халлаан анныгар музейы төрүттээччи кимий?	3	1	16	20	9	24	3	36
	À.Ñ. Ïóøêèí ààòûíàí Сахà íàöèîíàëüíàé áèáëèîòåêàòûí ò³ðµòòýý÷÷è кимий?	0	0	1	1	12	25	18	55
	Ñàõàëàðòàí áàñòàêû þðèäè÷åñêàé íàóêà äîêòîðà кимий?	0	0	1	1	12	25	18	55
	Ñàõàëàðòàí áàñòàêû ЮНЕСКО-ҕа киирбит Ийэ олонхоһут кимий?	1	0	17	18	11	25	2	48
	Олонхо театрын бастакы директора кимий?	1	0	9	10	11	25	10	46

II.	Ханна төрөөбүттэрэй?	Билиҥҥи Таатта улууһун Чөркөөҕөр				Тааттаҕа				Билбэттэр			
		10	2	13	25	2	2	6	10	0	21	0	21

III.	Саха Сирин сайдыытыгар туох туһалааҕы оҥорбуттарай?	Билэллэр				Билбэттэр			
	Прокопий Несторович Сокольников	0	0	6	6	12	25	13	50
	Èâàí Âàñèëüåâè÷ Ïîïîâ	1	0	8	9	12	25	11	47
	Àôàíàñèé Äàíèëîâè÷ Богатыреâ	0	0	6	6	12	25	13	50
	Ïëàòîí Àëåêñååâè÷ Ñëåïöîâ-Ойóóíóñêàé	10	16	19	45	2	9	0	11
	Èâàí Ïóäîâè÷ Æåãóñîâ	0	0	2	2	12	25	17	54
	Дмитрий Кононович Сивцев - Суорун Омоллоон	3	25	16	44	9	0	3	12
	Çàõàð Òèìîôååâè÷ Òþíãþðÿäîв	0	0	1	1	12	25	18	55
	Ìèõàèë Миõàéëîâè÷ Ôåäîðîâ	0	0	2	2	12	25	17	54
	Петр Егорович Решетников-Көһөҥө Бүөтүр	3	0	18	21	9	25	1	35
	Виталий Гаврильевич Власов	3	0	15	18	9	25	4	38

Сүрүн түмүк

Ытык Чөркөөх сириттэн, Таатта Эбэ кытылыттан төрөөн-үөскээн тахсыбыт сахалартан бастакылары чинчийэн биллим. Туруорбут сыалбын ситистим.

ЧJРКJJХ – **САХА СААРЫННАРЫН БИ¤ИГЭ**

Ханна да буолларбын киэн тутта ааттыыбын Чөркөөх чулууларын – Саха Саарыннарын,
Ханна да буолларбын киэн тутта саныыбын
Мин Чөркөөх уолабын, САХАБЫН.

Болҕомтоҕун иһин баһыыбаларын !

П.Н.Сокольников

И.В.Попов

А.Д.Богатырев

П.А.Ойуунускай

И.П.Жегусов

Сахалартан бастакы…

Д.К.Сивцев

З.Т.Тюнгюрядов

М.М.Федоров

П.Е.Решетников

В.Г.Власов